

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.077>
УДК 811.161.2'27'374

І.І. БРАГА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: iibraha17@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6903-0409>

СОЦІОЛІНГВАЛЬНІ ЯВИЩА В УКРАЇНСЬКИХ НОВІТНІХ СЛОВНИКАХ

У статті проаналізовано проблему взаємодії соціолінгвістики та лексикографії. Основну увагу зосереджено на таких аспектах, як зв'язок соціолінгвістики та української академічної лексикографії; соціолінгвістики і української народної лексикографії; частково заторкнута проблема взаємодії академічної та народної лексикографії.

Установлено, що для всеохопного вивчення мовної ситуації і мовної політики в Україні, ціннісних орієнтацій українського суспільства, етномовної ідентичності, українсько-російського білінгвізму, диглосії, мовної компетенції, мовної варіативності та ін. можна залучати матеріали як академічної, так і народної лексикографії. Продемонстровано, що об'єктивність і неупередженість отриманих результатів безпосередньо узалежнена від того, як упорядковано словники — науково обгрунтовано, методологічно виважено чи хаотично, несистемно й емоційно.

Ключові слова: українська соціолінгвістика, академічна лексикографія, народна лексикографія, ідеологічно маркований лексикон, соціально маркована лексика.

Соціолінгвістика як наука про взаємозв'язки мови і суспільства виникла й активно розвивається завдяки діалогу мовознавства із соціологією, соціальною психологією, етносоціологією (Брицин, 2004, с. 631). Міждисциплінарний статус соціолінгвістики вможливорює підтримування та посилювання внутрішніх зв'язків з усіма галузями традиційного мовознавства, зокрема і з лексикографією¹.

¹ Українські мовознавці виявляють взаємодію соціолінгвістики з такими мовознавчими науками, як фонетика, лексикологія, лексикографія, граматики, стиліс-

Цитування: Брага І.І. (2024). Соціолінгвальні явища в українських новітніх словниках. *Українська мова*, 1(89), 77–107. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.077>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Словник за своєю природою, як, зрештою, і мова загалом, не тільки лінгвальне, а й соціальне явище, що «народжується у суспільстві, слугує суспільству, у суспільстві й живе» (Дубичинский, 1998, с. 20). Виокремивши соціолінгвальний складник, німецький мовознавець У. Пюшель запропонував кваліфікувати лексикографію як цілком незалежний розділ соціолінгвістики ще навіть до її появи (Püschel, 2006, р. 2461). Де-що парадоксальне визначення, чи не так? А йдеться, власне, про те, що зв'язки мови і суспільства в найширшому потрактуванні закладено в лексикографії від початку, навіть якщо словникар лише інтуїтивно їх відчував, не маніфестував або не завжди системно й послідовно розпрацьовував.

Потребу враховувати соціолінгвістичні питання у словникарстві глибоко розумів видатний український лексикограф Л.С. Паламарчук. Зокрема, він наголошував на важливості збирати живий лексичний матеріал, застосовуючи метод опитування. Якраз у період роботи з укладання академічного тлумачного «Словника української мови» (далі — СУМ) дослідник оприлюднив дві анкети в журналі «Мовознавство» (Паламарчук, 1967а, с. 81; Паламарчук, 1967б, с. 87), основною метою яких було вивчення живомовної лексики та встановлення динаміки норм української літературної мови. А поза тим результати опитування давали змогу виявити кореляції між соціальними параметрами респондентів (віком, статтю, місцем народження і проживання, освітою, фахом, місцем роботи) і вибором мовних одиниць із запропонованих варіантів. Та, «на жаль, у нас немає відомостей про долю відповідей на ці анкети» (Карпіловська, 2013, с. 134), які, можливо, і досі в архівах чекають на свого дослідника. Сьогодні вони стали б у пригоді не тільки лексикографам, а й соціолінгвістам, оскільки допомогли б більше дізнатися про тогочасне повсякденне мовлення українців та їх мовні вподобання, адже в підрадянській Україні соціолінгвістичні дослідження української мови були під негласною, але суворою заборонаю влади.

Традицію залучення соціолінгвістичних методів у лексикографічній практиці продовжує колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, укладаючи словники нового покоління, насамперед активного типу, які «відображали б реальний стан мови й відповідали б на реальні потреби та запити мовної практики сучасного українського суспільства» (Карпіловська, 2017, с. 98). Реєстри новітніх словників, а «саме цей па-

тика (Шумарова, 2015, с. 26—40), діалектологія (Мацюк, 2010, с. 6), лексична семантика (Саплін, 2007), культура мови (Соколова, 2017), дискурсологія (Радзівська, 2013). Дослідники акцентують на взаємопов'язаності соціолінгвістики із сучасними мовознавчими напрямками, що, як і вона, виникли на стику науки про мову та інших дисциплін гуманітарного циклу, — психолінгвістикою (Масенко, 2010, с. 11; Шумарова, 2015, с. 24—25), етнолінгвістикою (Масенко, 2010, с. 11—12), антрополінгвістикою (Мацюк, 2010, с. 6—8), лінгвокультурологією (Римашевський, 2010), лінгвонаціологією (Радевич-Винницький, 2012) тощо.

раметр словника залишається найбільш релевантним» (Гриценко, 2011, с. 239), сучасні лексикографи формують за допомогою різноманітних методів, зокрема й соціолінгвістичних.

Соціолінгвістичного підходу дотримується, наприклад, О.М. Тищенко, розпрацьовуючи теоретичні засади принципово нової для лінгвоукраїністики лексикографічної праці — словника української жестової мови. Об'єктом її дослідження є етномовна спільнота — українці з порушеннями слуху, які українську жестову мову (далі — УЖМ) вважають «рідною мовою, доступною і зручною» (Тищенко, Кульбіда, 2005, с. 37). Один з етапів роботи над словником передбачає опитування для добору зразків УЖМ, зважаючи на такі соціопсихолінгвальні характеристики мовця, як: ступінь володіння УЖМ (жестомовна компетенція), вік, соціальний статус тощо (Тищенко, 2007, с. 22).

Та чи тільки використовуваними методами рідняться дві мовознавчі науки? Для того, щоб відповісти на це запитання, пропонуємо детальніше зупинитися на проблемі взаємозв'язку української соціолінгвістики і лексикографії, зосередившись на таких аспектах: 1) соціолінгвістика і українська академічна лексикографія; 2) соціолінгвістика і українська народна лексикографія. Частково торкнемося проблеми взаємодії академічної та народної лексикографії.

1. СОЦІОЛІНГВІСТИКА І УКРАЇНЬКА АКАДЕМІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

1.1. Ідеологічно маркований лексикон

У словнику будь-якої мови віддзеркалюють різні аспекти суспільного життя (соціально-політичний, економічний, культурний) на певному етапі розвитку соціуму крізь призму ціннісних орієнтацій його членів. Показовою є «внутрішня політика» словника, відповідно до якої укладачі формують реєстр ідеологічного лексикону і тлумачать його одиниці.

Свого часу Ю.В. Шевельов зауважив, що «кожна мова — чортячо небезпечний свідок історії народу, що даної мови вживає» (Шевельов, 2009, с. 287). В українській мові такими «свідками» є радянізми, тобто слова і словосполуки з різним ступенем усталеності (номінативні словосполуки, фраземи, кліше, гасла тощо), які за радянської доби транслиювали «єдино правильну» комуністичну ідеологію і слугували будівельним матеріалом для конструювання радянського тоталітарного дискурсу.

Сучасна українська лексикографія має в цій царині ґрунтовні теоретичні напрацювання, як-от: наукові праці збірника «Мова тоталітарного суспільства» за редакцією Г.М. Яворської, з якого, власне, бере свій початок українська політична лінгвістика (Яворська, ред., 1995); монографічні розвідки Л.Т. Масенко (Масенко, 2017), К.В. Коротич (Коротич, 2017), Т.А. Коць (Коць, 2018), І.Є. Ренчки (Ренчка, 2018); дослідження Г.Б. Мінчак (Мінчак, 2003), Є.А. Карпіловської (Карпіловська, 2012), О.В. Калиновської (Калиновська, 2016), Л.М. Томіленко (Томіленко,

2019) та ін. Попри це окремого словника, де радянізми отримали б сучасну лексикографічну інтерпретацію, поки що не створено.

Як ілюстративний матеріал використаємо статтю унікального видання — комплексного лінгвістично-енциклопедичного «Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ століття» (далі — СМТО), електронну версію якого оприлюднено в серпні 2022 року на сайті Інституту української мови НАН України. Чому саме цей словник узято для аналізу лексикографічного опису радянізмів? Передусім тому, що СМТО — це словник нового покоління, який «поєднує традиційний підхід до укладання тлумачних словників з новітніми ідеографічним і лінгвокультурологічним підходами» (Карпіловська, Козирєва, 2022, с. 3) та «постає як інтегральна наукова праця про розвиток мови і суспільства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. у полікультурному просторі світу» (Сніжко, 2022, с. 13). Специфіка матеріалу, дібраного для лексикографування (а це різностильові тексти українських письменників, публіцистів, перекладачів — Ю. Андруховича, О. Гончара, І. Дзюби, О. Забужко, М. Лукаша, Є. Сверстюка, Гр. Тютюнника), дала змогу укладачам зафіксувати радянізми (поряд з іншими групами лексики) у різних контекстних і часових вимірах, що також вплинуло на вибір СМТО. Важливим є і те, що одиниці або їхні значення, запропоновані у СМТО, не подано в попередніх загальномовних словниках. У словникових статтях СМТО для порівняння наведено (за наявності) тлумачення з інших словників — «Словника української мови» (СУМ, 1970—1980), «Словника української мови» за редакцією В.В. Жайворонка (СУМЖ, 2016), «Словника української мови: в 11 т. Додатковий том: у 2 кн.» (СУМД, 2017). Такий підхід уможливив оприятити динамічні процеси, що відбулися впродовж останніх десятиліть у плінному радянському лексиконі, зокрема в його семантиці.

Автори СМТО розпрацювали розгалужений метамовний апарат для лексикографічного опису різноманітного лексикону, з-поміж якого виокремлено неоднорідну ідеологічно марковану лексику і фраземіку, що з'явилася в українській мові за радянської доби.

По-перше, зафіксовано близько 80 одиниць із ремаркою *рад.* (радянське, радянізм), які позначають ідеологічні поняття, що формували основи панівної в радянський період комуністичної ідеології, та відображають життя радянського суспільства.

Найбільшу групу одиниць радянського лексикону утворили слова і словосполуки, позначені тільки ремаркою *рад.*, напр.: *агітпропівський, замполіт, національний, революціонер-атеїст, ревтрибунал; битва за хліб, бійці ідеологічного фронту, соціалістичний гуманізм, ідеологічна диверсія, монолітна морально-політична єдність радянського народу, революційна законність, ідейно здоровий, цілковита одностайність, протистояння систем, державна турбота, на трудовому фронті* тощо.

Дещо меншою кількісно є група радянізмів, лексикографічний опис яких містить ремарку *рад.* у поєднанні з іншими ремарками, унаслідок

чого натрапляємо на подвійне маркування — *іст.*, *рад.* (*всесоюзних масштабів*); *рад.*, *заст.* (*без прописки*); *рад.*, *рос.* (*бдити, большевицько-ідеологічний*); *рад.*, *розм.* (*цековський, чекіст*); *розм.*, *рад.* (*повторник*) або навіть потрійне — *іст.*, *рад.*, *рос.* (*большевизм, енкаведисти, енкаведистський*); *іст.*, *рад.*, *розм.* (*енкаведе*). У такий спосіб закцентовано на пасивізації радянізмів (ремарки *іст.* — історичне, *заст.* — застаріле), їх розмовному характері (ремарка *розм.* — розмовне), а також на російськомовному джерелі походження, прямому чи опосередкованому, багатьох радянських понять і реалій (ремарка *рос.* — російська, російське). Принагідно зазначимо, що слова і словосполучення з ремаркою *рос.*, указуючи на перемикання з української мови на російську, свідчать, з одного боку, про «прагнення до відчуження української мови і українського народу від радянської історії» (Козирєва, 2021, с. 39), а з іншого, — про мовну політику СРСР, спрямовану на зросійщення українців, наслідки якої даються взнаки дотепер.

Досить поширеними, за даними СМТО, є одиниці радянської нової мови з високим ступенем стереотипізації, що їх інтерпретовано за допомогою описових зворотів «штамп радянської партійної мови», «штамп офіційної/радянської пропаганди», «радянський штамп», «ідеологічне кліше», «публіцистичне кліше»: *реакціонер-націоналіст, розбирати, соцтабір, формаліст; ідейність і беззавітна відданість, караючий меч класового правосуддя* тощо.

Дефініції кількох радянізмів (напр., *безрідний космополіт, розстрільний список*) містять описові конструкції зі словами *тоталітаризм, тоталітарний*: «мовою тоталітаризму», «у тоталітарній державі».

Ідеологічного компонента набувають радянізми, що так чи так відбивають реалії радянської економіки, мистецтва, дозвілля: *завпрод, робкоп* (норм. *робкооп*), *спецбуфетівський, спорторг, студзагонівський, турбаза; дівчата з веслами*. Такі на позір малозначущі з ідеологічного погляду слова і словосполучення демонструють те, що домінувальна комуністична ідеологія просочила не тільки офіційне, а й повсякденне мовобуття радянської людини, що властиво репресивній політичній системі. Важливо зазначити, що істотна частка джерел СМТО — це тексти, опубліковані вже в незалежній Україні, а тому описувані одиниці здебільшого потрапляють в іронічний контекст, а подекуди й самі його створюють, пор.: «*із пухкими од спецбуфетівського жирку рученятами*» (СМТО, 2022, с. 668); «*такі собі романтики, що наважилися відпочивати на огидних карпатських турбазах, де коридори пахнуть карболкою, а мінеральна вода — нафтою*» (там само, с. 715); «*Як повідав би Класик, там було все і звідусіль [про живі статуї]: золото, бронза, мармур, гіпс, тутанхамони, інки..., арлекіни, дискоболі, лучники, дівчата з веслами*» (там само, с. 176).

По-друге, групу радянізмів кількісно збільшують одиниці, які не позначені ремаркою *рад.*, однак у своєму складі та/або у тлумаченні містять ідеологічно марковані слова і сполучення слів, зокрема *СРСР (Радянський Союз), радянський, соціалістичний, комуністичний, пролетарський*, а також похідні утворення від партійно-радянських назв, пор.: *більшовиць-*

ка система, комуністична система, ленінський суботник, червоний прапор тощо. У словнику деякі з таких одиниць супроводжені ремарками: *іст.* (розкуркулювач, цекіст, смертна десятка); *політ.* (репресивна система, сталінська система); *рос.* (общепонятний).

Лексикографічний опис деяких побутовізмів хоч і не містить ремарки *рад.*, але відтворює радянський побут і радянський стиль життя, зокрема із соціальною диференціацією. Наприклад, слова *Волга* 'легковий автомобіль' (там само, с. 117), *пижик* 'шапка' (там само, с. 499) були тоді символом високого соціального статусу, ознакою належності до категорії партійної еліти, яка мала чималі привілеї і володіла значними матеріальними статками. А, наприклад, номінативна словосполука *подвійна половинка* зі значенням 'натуральна кава, заварена в пропорції дві дози кави на одну дозу води. — Культовий напій міської, зокрема київської, інтелігенції часів СРСР' (там само, с. 532) характеризує іншу соціальну страту — тодішню київську інтелігенцію, представники якої, шукаючи смак, прагнули свободи².

По-третє, з огляду на специфіку матеріалу, взятого для лексикографування, і окресленого контексту більшість радянізмів набувають статусу антирадянізмів, тобто одиниць антитоталітарної мови (Вежбицька, 1993) / альтернативного дискурсу (Зарецький, 2000). Вони репрезентують ідеологію, протилежну панівній комуністичній, та через виразну негативнооцінну конотацію втілюють стратегію мовного спротиву³, засвідчуючи «нарос-

² У тоталітарному суспільстві навіть їжа стає одним із потужних механізмів примусу та контролю. В історії українського народу свідченням цього є Голодомор 1932—1933 рр., коли радянське партійне керівництво упокорювало українців через упровадження голоду як форми політичного терору, що на кілька прийдешніх поколінь визначило культуру споживання та гастрономічну поведінку українців. У новій книзі, присвяченій вивченню їжі в пізньорадянський період, О.В. Стяжкіна наголошувала, що «в культурі раціонального насичення та в радянській економіці нестач» не йшлося про пошуки смаку, а лише про пошуки самої їжі (Стяжкіна, 2022, с. 357). Дослідниця дійшла висновку: «Смак як усвідомлений, запланований, цілеспрямований вибір залишається проблематичним і майже недосяжним у пізньорадянські часи, так само проблематичним, як і пов'язана зі смаком та вибором свобода» (там само, с. 358).

³ Протиставлення тоталітарної і антитоталітарної мови (А. Вежбицька), або офіційного й альтернативного дискурсів (О.В. Зарецький), на думку дослідників, варто трактувати як приклади політичної диглосії (Zaslavsky, Fabris, 1982, р. 394—395; Вежбицька, 1993, с. 107). Як зазначав Ч. Фергюсон, диглосія — це така мовна ситуація, у якій члени тієї самої мовної спільноти використовують один варіант мови (низький — переважно територіальний діалект, що його засвоюють удома, у сім'ї) у звичайній повсякденній комунікації, а інший (високий — літературна мова, яку вивчають в умовах формальної освіти) — лише в офіційній писемній та усній комунікації, та ніколи не вживають у повсякденному спілкуванні (Ferguson, 1959, р. 331, 336—337). Якщо ж екстраполювати це поняття на мовну ситуацію радянської доби, то реєстр тоталітарної мови поширювався здебільшого в офіційній комунікації, дуже рідко — у повсякденному мовленні, а ось антитоталітарний реєстр, навпаки, охоплював лише повсякденне усне і рідше (через небезпеку дістати жорстоке покарання від репресивної машини) — писемне спілкування, наприклад, приватні листи, «шухлядна література», самвидав тощо (Зарецький, 2000, с. 67).

тання непокори тоталітарному режиму в Україні й закладання підґрунтя свободи слова всупереч терору та всеохопному контролю держави й партії» (Ренчка, 2022, с. 124). У такий спосіб постає перелицьована офіційна мова зі зміненим полюсом ідеологічної оцінності як потужна протидія комуністичній пропаганді, на що в СМТО вказують функціонально-стильові та емоційно-експресивні ремарки, подані біля ремарки *рад.*: 1) *рад., рос., розм. (советизований)*; 2) *рос., рад., несхв. (заградотряд)*; 3) *рад., зневажл. (батько народів)* тощо. Зрозуміло, що антитоталітарну семантику можна зреалізувати лише у відповідному контексті. Як зауважив О.В. Зарецький, «про особливості приватного, побутового дискурсу тієї доби свідчить пошук підтексту в офіційному дискурсі» (Зарецький, 2000, с. 66).

Стратегію відчуження від радянського зазвичай утілено в тогочасних новотворах із негативною семантикою — *рад., зневажл. («виїздний» совок*⁴), утім трапляються приклади, коли антитоталітарні одиниці мають позитивну оцінку, що лексикографійно передають відповідні ремарки *рад., жарт., розм. (самвидав)*.

Для експлікованого вираження негативної конотації слугують різноманітні графічні засоби оформлення слів і словосполук, збережені під час лексикографійної фіксації: уживання літери українського алфавіту *є* на місці російської літери *е* в російських словах (*антисоветський, антисоветчик, антисоветчина, совети, советолог, советологічний, советський, советсько-кримінальний елемент*), використання нецитатних (іронічних) лапок⁵, семантику яких лексикографійно конкретизує ремарка *ірон. (пісні про «мудрість партії», щасливе майбутнє)*, використання малої літери замість великої (*жовтневе свято*) і, нарешті, передавання на письмі вимови буквених абревіатур (*есесер, еСеСеСєР, есесерівський*), про функціонально-стильову характеристику яких свідчить ремарка *розм.*

Імпліковане виявлення негативної конотації спостерігаємо тоді, коли в семантиці слова чи номінативної словосполуки розвивається нове значення з протилежною ідеологічною оцінкою, і, відповідно, семемами в семантичній структурі багатозначної лексичної одиниці поляризовані — це дає підстави говорити про ідеологічно оцінену енантіосемію. Для розрізнення полярних значень полісемантичного ідеологічно маркованого слова лексикографи використовують ремарки, перша з яких уналежнює одиницю до радянської новомови, а друга (емоційно-експресивна, функціонально-стильова) — до антирадянського словника, словника спротиву. Наприклад:

• **ворог народу*** 1. *рад.* У СРСР: політичний термін на позначення того, кого звинувачують в «антирадянській діяльності» — нелояльності

⁴ «Виїздний» (норм. *виїзний*) совок, *рад., зневажл.* Калька з рос. *выездной* (СМТО, 2022, с. 661).

⁵ У СМТО подекуди іронічні лапки замінено на емоційно-експресивні ремарки *несхв., зневажл.*, хоч в ілюстративному матеріалі відповідні слова і словосполуки послідовно подано в лапках, пор.: «заградотряд» — у Є. Сверстюка (там само, с. 227), «батько народів» — в О. Гончара (там само, с. 42).

до радянської влади, антиурядовій агітації, шпіонажі або шкідництві. 2. *несхв.* Той, хто своєю поведінкою, діями, вчинками завдає шкоди державі, людям, згубно впливає на економічний і культурний розвиток. — У СУМД: про того, чий політичні погляди не збігалися з радянською ідеологією (СМТО, 2022, с. 118—119);

• **сексот** [з рос. сексот — скорочення: секретний сотрудник (укр. секретний співробітник)], -а, ч., *рад.* 1. Секретний співробітник органів безпеки. 2. *розм., зневажл.* Донощик, інформатор КДБ у якому-небудь колективі (там само, с. 634).

Іноді протилежну ідеологічну та емоційно-оцінну конотацію того самого слова подано у тлумаченнях, зафіксованих у різних словниках — у СМТО та в СУМі, пор.:

• **персональний пенсіонер***, *несхв.* Представник найпривілейованішої частини населення СРСР — колишній керівник держави чи КПРС, КДБ, депутат та ін., який загалом уособлює владу. — У СУМі: той, хто одержує персональну пенсію — підвищену, яку виплачують окремим громадянам СРСР за особливі трудові та ін. заслуги (там само, с. 488—489);

• **пролетар***, -я, ч., *ірон.-зневажл.* Людина з декласованих верств населення, люмпен. — Мовна гра: пролетар — пролітати; через нім. Proletarier з лат. proletarius «який дає потомство» — у Давньому Римі так називали громадян, які не мали ніякого майна, крім дітей (їхня користь для суспільства полягала в народженні дітей). — У СУМі — без лапок й іронічно-зневажливої конотації (там само, с. 566).

Для опису значної кількості ідеологічно маркованих одиниць, уналежнених до антимови, укладачі СМТО ремарку *рад.* не використовують, а застосовують інші ремарки — функціонально-стильові, часові, емоційно-експресивні, емоційно-оцінні (Карпіловська, Козирева, 2022, с. 7), що зумовлено потребою якнайточніше схарактеризувати складники ідіолекту творчої особистості: *іст.* (*кадебіст*); *розм.* (*глушений, кадебешиник, кадебешиницький, тамвидав*); *несхв.* (*сталініщина, ветерани енкаведе, дика епоха, Советська імперія, партійний конвой, цензурний розбій, хазяї життя*); *ірон.* (*соцзавоювання, старший брат, кремлівські велетні, професіонали делікатної служби, брежнєвського розливу*); *зневажл.* (*брежнєвизм, совковий, совковість, совок, комуністична буржуазія, розгул русифікації*) та їх поєднання *іст.*, *розм.* (*воронки*); *іст.*, *несхв.* (*звірі-енкаведисти*); *рос.*, *несхв.* (*совідеолог, совкон'юнктура, совкультура*); *розм.*, *несхв.* (*тоталітарщина*); *розм.*, *рос.* (*гебіст, катебізм, катебізований, катебіст, катебістка, катебістський*); *рос.*, *розм.* (*советка*); *розм.*, *зневажл.* (*кагановичі, гомо советікус, совдепівський*); *зневажл.-ірон.* (*міра покарання, соцвідгодівля*); *ірон.*, *розм.* (*се-ре-сер*); *жарт.*, *розм.* (*самвидавчий*); *рос.*, *розм.*, *зневажл.* (*совдепія*); *рос.*, *розм.*, *несхв.* (*советчик, советка*) тощо.

Отже, завдяки поєднанню ідеографійного та лінгвокультурологічного підходів, залученню енциклопедичних визначень, урахуванню валентності витлумачених слів і словосполук у СМТО вдалося представити модель лексикографійного опису одиниць тоталітарної та антитоталітар-

ної мови. Важливим є також і соціолінгвістичний вимір, адже радянізм і антирадянізм, зібрані й описані в СМТО, дають змогу реконструювати соціополітичні та соціокультурні умови, на тлі яких розвивалася українська мова і суспільство в радянську добу, а також оперувати цінним лексикографічним матеріалом для поглибленого вивчення такої важливої соціолінгвістичної проблеми, як мова та ідеологія.

Надалі СМТО може стати основою для створення окремого словника мови радянської доби, а уточнення реєстру тоталітарного й анти-тоталітарного лексикону, з'ясування семантичних нюансів його одиниць вимагатиме обов'язкового застосування соціолінгвістичних методів збирання різноманітного матеріалу для словника, зокрема анкетування та інтерв'ювання українців різних поколінь і різного соціального статусу, в історичній та повсякденній пам'яті яких так чи так закарбувалося радянське.

1.2. Соціально маркований лексикон

Дослідження соціальної диференціації мови є пріоритетним завданням соціолінгвістики, а укладання словників соціальних діалектів — та галузь, що об'єднує соціолінгвістику з лексикографією. Сьогодні точаться дискусії про надання соціальній лексикографії, або соціолексикографії⁶, що постала на перетині лексикографії та соціолінгвістики, статусу окремої мовознавчої дисципліни.

Наприкінці 20-х років ХХ ст. Б.О. Ларін акцентував на специфіці взаємодії мови і соціуму: «Мова завжди є фактор соціальної диференціації не в меншій мірі, ніж фактор соціальної інтеграції» (Ларин, 1928, с. 190). Справді, соціальна інтеграція суспільства загалом стає можливою внаслідок розвитку та розпросторення літературної мови, а соціальна диференціація спричиняє функціонування соціальних діалектів як додаткового засобу спілкування в межах певних соціальних груп. Окрім цього, як зазначала Л.О. Ставицька, «жаргонно-сленгова комунікація є соціально диференційованою за своєю природою не тільки тому, що вона закріплена за молодіжним, кримінальним, професійним, сімейним

⁶ На розвиткові української соціолексикографії істотно позначилося те, що функціонування самих соціальних діалектів української мови, як і їх вивчення та лексикографування було узалежнено від панівної ідеології радянської держави і впроваджуваної мовної політики. Перераховуючи основні риси української мови періоду тоталітарного лихоліття, які переконливо засвідчують її колоніальний стан, Ю.В. Шевельов наголошував на недорозвиненості урбаністичних форм комунікації, відсутності міського жаргону / сленгу, відмінного від російського (Шевельов, 1998, с. 172—173; Шевельов, 2009, с. 327—328), відзначав, що соціальні діалекти, зокрема сленг, не потрапляли до радянських словників (Шевельов, 2009, с. 327—328). Уже в незалежній Україні почали активно з'являтися соціолексикографічні дослідження, які забезпечили тяглість традицій українського словникарства в царині опису соціально маркованої лексики, що тривалий час переважно розвивалися поза межами підрадянської України, у діаспорі (зокрібно, праці О.Т. Горбача). Докладніше про історію вивчення українських соціальних діалектів див.: (Ставицька, 2005а, с. 54—141; Масенко, 2010, с. 83—96; Таран, 2016).

соціомами, а й тому, що є релевантною до тих соціолінгвістичних перемінних (вік, стать, професія, рівень освіти, місце проживання тощо), які визначають людину як істоту соціальну» (Ставицька, 2005а, с. 149).

Для виявлення точок перетину між соціолінгвістикою і лексикографією звернемося до словника Л.О. Ставицької «Український жаргон» (далі — УЖ), який сконденсовано відбиває бурхливе життя українського соціуму на зламі століть. У цьому словникові лексикографійна систематизація реєстрових одиниць, які позначають типи людей (за віком, статтю, соціальним станом, професією, родом занять, національністю та ін.), стосунки між ними, соціальну активність і поведінку тощо, унаочнює антропоцентричну спрямованість субстандартних мовних утворень.

Антропоцентричність жаргону демонструють тлумачення будь-якого жаргонізму, наприклад: **Торба**, 1. у знач. *безос.-пред.*; кому, з чим; мол. Безвихідна ситуація: крах, кінець. ♦ **Заганяти / загнати в торбу когось**. Створити для когось безвихідну ситуацію; поставити у залежність. **Потрапити в торбу**. Мати великі неприємності; потрапити в безвихідну ситуацію. 2. -и, ж.; студ. Сесія. 3. -и, ж.; нарк. Ефект від куріння марихуани. 4. мол.; схвальн. Про те, що захоплює, вражає. // у знач. *вигуку*; мол. Вищий прояв радості, насолоди і под. (УЖ, 2005, с. 321).

Уміщені в додатках до словника лексико-семантичні поля бурсацько-семінарського жаргону (там само, с. 462—470) та молодіжного сленгу кінця ХХ — початку ХХІ ст. (там само, с. 471—480), де за тематичним принципом упорядковано словниковий реєстр, засвідчують, що найширше представлено лексико-семантичні поля «Людина», «Емоції», «Моральність», «Дії», «Спиртне», «Секс». У Показчику синонімів переважають синонімні ряди з домінантами *дівчина, жінка* (там само, с. 390—391) і *хлопець, чоловік* (там само, с. 400).

Засобом відтворення соціолінгвальної інформації у словнику слугують ремарки, що, з одного боку, характеризують соціально марковані слова чи словосполучення як реєстрові одиниці, а з іншого, — ідентифікують ту чи ту соціальну групу або верству, у середовищі якої вони виникли і/або поширені. Наприклад, ремарки *інтел.* — з мови інтелігенції (*мистюк, сюр*); *байк.* — із жаргону байкерів (*круїзер, совкоцикл, стопні*); *сист.* — з мови хіпі (*ніпл*, семема 1; *траса*, семема 1; *фенечка*, семема 1⁷; *цивіл*) позначають слова, що властиві мовній поведінці представників відповідної верстви / соціальної групи і є мовним складником її субкультури. Найпоширеніші «соціальні» ремарки, які позначають одиниці корпоративної мови, що вказують на належність до девіантних прошарків суспільства: *крим.* — із жаргону кримінальних злочинців (*кодло, наїзд 1, сходка, фігарка, халтурити*); *маф.* — з мови мафіозі (*наперсточник, суботник*); *нарк.* — з мови наркоманів (*марамулити, обдовб, ширка*); *пов.* — з мови повій (*альфонс*); *токс.* — з мови токсикоманів (*втикати 7, фурик 2*); *тюр.* — тюремна лексика (*забрало, попкар, тромбон, шаха*) та ін.

⁷ Далі відповідну семему позначатимемо лише цифрою біля слова.

Вік як важливий демографічний параметр репрезентовано ремаркою *мол.* — із загальномолодіжного жаргону (*батрак, вар'ят, вініл, гармидер, гевал, накотити, пацук, понтово*). Утім частіше семантична ознака 'вік' «співпрацює» з ознаками 'освіта' або 'належність до молодіжних організацій', що узвичаєно передають ремарки: *шк.* — з мови школярів (*доза, кондуїт, коник*); *студ.* — з мови студентів (*абітура, суелем, сулеме, універ, фіалка, фреш, школа*); *студ., шк. (франя)*; *пласт.* — з мови пластунів (скаутів) (*наплечник, морзетка, обручек, псевда, руханка*).

Проте кількісно переважають ремарки, які подають відомості про джерело виникнення та сферу вживання жаргонізмів. Указуючи на рід занять, професію мовців, ремарки слугують своєрідними соціальними маркерами: *вид.* — з мови працівників видавництва (*закладняк, метелик*); *журн.* — з мови журналістів (*замануха, компра; лінивий на рот*); *комп.* — з мови програмістів та користувачів персональних комп'ютерів (*адмін, андейт, материнка, юзер*); *конд.* — з мови кондукторів-контролерів громадського транспорту (*груша, мандат*); *муз.* — з мови музикантів (*ревер, саунд, соляк, фоно*); *пол.* — політичний жаргон (*харчблок, яблучник*); *спорт.* — з мови спортсменів та спортивних фанатів (*збірник, молодіжка, розмочити, свічка*); *торг.* — з мови працівників торгівлі (*івасик, розбити*) та ін.

Прикметно, що жаргонізми не втрачають зв'язку із соціальною групою, у середовищі якої вони з'явилися, навіть тоді, коли потрапляють до лексики іншої соціальної групи або коли їх «привласнює» і поглинає загальний жаргон. Наявність кількох «соціальних» ремарок біля однієї реєстрової одиниці або семема багатозначного слова інформує про міжжаргонну взаємодію. Постійне поєднання ремарки *бізн.* (з мови бізнесменів) з іншими «соціальними» ремарками свідчить про те: 1) за допомогою яких ресурсів сформовано жаргон нової для українського соціуму соціальної верстви (нагадаємо, що словник вийшов 2005 року): *бабоси (мол., бізн.)*; *наїжджати (крим., мол., бізн.)*; *тонна (мол., крим., бізн.)*; *нагріти (торг., бізн., мол.)*; *налічман (крим., бізн., мол.; жарт.)*; *відбити бабки (торг., бізн.)* тощо; 2) жаргон бізнесменів став джерелом поповнення інших жаргонів: *дах 2 (бізн., крим.)*; *перетерти (бізн., крим., мол.)*; *підйом (бізн., крим.)*.

Як відомо, словам, поширеним в усному мовленні, до яких уналежують і жаргонізми, властиве виразне емоційно-експресивне забарвлення (жартівливе, іронічне, вульгарне, зрубіле тощо), відповідно соціальна маркованість жаргонізмів часто поєднується з конотативною семантикою. У такому разі в УЖі використано подвійні позначки: *нетлінка (інтел.; ірон.)*, *бурситет (мол.; ірон.)*, *бонус, відірватися, грамотний (мол.; схвальн.)*, *випендрас, непруха (мол.; несхвальн.)*, *пенсія (студ.; жарт.)*, *копито (мол., крим.; зневажл.)*, *дискурс (мол., інтел.; жарт.)*, *спудей (мол., студ.; жарт.)*, *драхми (крим.; жарт.)*, *лярва (крим.; зруб.)* тощо.

В «Українському жаргоні» відбито тогочасну мовну ситуацію в Україні, яка вирізнялася масовим українсько-російським білінгвізмом, що сформувався під тиском радянської мовної політики, спрямованої на русифікацію українців, і з різних причин майже три десятиліття продовжував

свій інерційний рух у незалежній державі. У словнику зафіксовано значну кількість слів-кальок, суржикізмів, російських украплень, наявність яких Л.О. Ставицька пояснювала природою «розмовної, в тому числі народно-розмовної, стихії в українському лінгвокультурному просторі» (Ставицька, 2005b, с. 21). І хоч у цьому словникові запропоновано ремарку *рос.* (російський, з російської мови) для позначення жаргонізмів, які так чи так зазнали впливу російської мови (*бомж, ботати, жиган, жмурик, кранти, лажя, півник, самопальний, сверчок, сексот, совдеп, ханига, хрущоба, чмо, шалава, шарага, шарашка*), однак часто такі субстандартні одиниці не марковано (*вольняшка, кавеен, колега, комок, обцак, стрьомний, стрьомно, тормоз, тормозило, тормозитися, тормознути, торчок, убойний* та ін.).

Тривалі спостереження соціолінгвістів за мовною поведінкою людини як члена соціуму дають підстави стверджувати, що навіть в одномовному суспільстві індивід упродовж життя опановує два або кілька мовних кодів (наприклад, діалект, жаргон і літературну мову), набуває відповідних мовних навичок, оскільки одночасно може належати до різних мікросоціумів. У такому разі доцільно говорити про носія жаргону як білінгвальну мовну особистість, яка перемикає коди залежно від екстралінгвальних і лінгвальних чинників (див.: Ставицька 2005а, с. 142—143). Соціолінгвісти встановили багато фактів, які свідчать, що перемикання кодів у лінгвально однорідних суспільствах та вибір однієї з кількох мов у мультилінгвальних суспільствах тотожні за значенням (Gumperz, 2009, р. 67). Словник «Український жаргон», як і такі самі словники, лексикографійно відтворює мовну поведінку білінгва, адже в кожній словниковій статті спрацьовує механізм перемикання із жаргонного коду (вокабула) на літературну мову (дефініція).

Як відомо, субмови швидко змінюються (Ставицька, 2005а, с. 37, 45), а оскільки від часу публікації цього словника минуло майже 20 років, украї назріла потреба створити «Великий словник українського жаргону», про який мріяла Л.О. Ставицька.

Взаємодію двох площин — територіальної та соціальної диференціації мови — продемонстровано у словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (далі — ЛЛ). Мета його укладання — «показати мовлення українського Львова впродовж ХХ століття» (ЛЛ, 2019, с. 8) у контексті історії та культури міста і менталітету львів'ян (Хобзей, 2019, с. 43).

Ремарки в цьому словникові, як і у словнику «Український жаргон», характеризують одиниці львівського лексикону за родом занять чи професією мовців: *військ.* — військове (*упівець, упівський*); *краєв.* — краєвецьке (*канафас, розгар, шлюфка*); *мед.* — медичне (*б'ючка, гостець, обпатрунок, пропуклина, цукриця*); *муз.* — музичне (*батута, денотувати, касівник, оркестра / оркестра, пузон*); *футб.* — футбольне (*гасити, головкувати, копун, ремісувати, фавль; копаний м'яч*); *шах.* — шахове (*бігун, вежа, гермак, лицар, нижник, паж, ришада, шах-шех-тур*).

Інформацію про вік містить ремарка *дит.* — дитяче (*байкати, бека, бонцьо, буба, вава, гава, гамати, дідьо, дупка, кака, люля, моня, папа,*

тюття, цьомати, чіча, язьо; піти гайту). Вікову ознаку здебільшого поєднано із вказівкою на рівень освіти: *шк.* — гімназійне, шкільне (*ганде-леска, гачити, куйон*), *студ.* — студентське (*бебе, бульбулятор, еміненція, ляборка*), *шк., студ.* (*бомба 4, вікно 2, пара 2, плавати*). Однак у цій лексикографійній праці віковий вимір лексики не обмежений лише ремарками. У передмові до першого видання словника «Слова і місто, або місто в словах» Н.В. Хобзей, автор ідеї та відповідальний редактор, зауважила, що у словникових статтях зазначено, яке саме покоління вживає описуване слово — молодше (м), середнє (ср), старше (ст) (Хобзей, 2009, с. 39). У такий спосіб словникарі, зважаючи на віковий параметр, намагалися відтворити міжпоколінневий зріз лексики, але, на жаль, у новому виданні словника від цієї ідеї автори відмовилися (ЛЛ, 2019).

З-поміж усіх ремарок Н.В. Хобзей виокремила ремарку *вул.* (вуличне), зазначивши, що її «вперше використав Олекса Горбач у праці “Арго в Україні”» (Хобзей, 2019, с. 42). Ця ремарка безпосередньо вказує на балак⁸ — соціолект, що побутував у середовищі соціальної групи батярів⁹ і вербально репрезентував їхню субкультуру, напр.: *вул.* — вуличне (*люмп, люнути, магола, наківаний / наківаний, орудка, порекло, хатранка*). У монографії «Мова Львова, або коли й батяри говорили» Л.М. Підкуймуха продемонструвала, що мова вулиць міжвоєнного Львова, відображена в тогочасних художніх текстах, передусім пов’язана з балаком, або батярським жаргоном (Підкуймуха, 2020, с. 134—151).

Н.В. Хобзей також пояснила, що завдяки використанню ремарки *вул.* «намагалися показати відмінності між мовленням інтелігенції, освічених свідомих українців та мовленням тих суспільних верств, для яких характерним було вживати “балак” чи його елементи. Якщо в “балаку” таке слово могло бути і нейтральним, і, за конкретних обставин, експресивним, то в мовленні інтелігента здебільшого ставало експресивно маркованим» (Хобзей, 2019, с. 42). Отже, потреба залучити ремарку *вул.* (вуличне) зумовлена прагненням зацентувати як на соціальній диференціації мови (соціальна вісь «батяри — галицька інтелігенція») ¹⁰, так і на її стилістичних можливостях, що узалежені від соціальних параметрів мовців. Лексикографійно виражено мовлення інтелігента як білінгвальної мовної особистості, яка володіє двома або навіть трьома мовними кодами — літературною мовою, балаком, а, можливо, ще й територіальним діалек-

⁸ балак 1. розмова, мова. 2. говірка львівських батярів (ЛЛ, 2019, с. 70—71).

⁹ батыр 1. кримінальник, розбишака (перев. з околиць Львова початку ХХ ст.). 2. зухвалий, відважний хлопець, який більшість часу проводить на вулиці в товаристві приятелів; хуліган, розбишака. 3. молодий чоловік, який живе розгульно. 4. людина, яка не зважає на прийняті звичаї і любить забавлятися. 5. веселий, компанійський хлопець із добрими манерами, зокрема шляхетним ставленням до жінок. 6. *лайл., жарт., ірон.* батярусик (там само, с. 79—80).

¹⁰ До словникової статті *балак* для привертання уваги першою ілюстрацією вміщено застереження Н.В. Хобзей про те, що «мовлення українського Львова репрезентує й мовлення галицької (зокрема львівської) інтелігенції, а не тільки балак, який часто є просто кіндерським балаком» (там само, с. 70).

том, засвоєним у дитинстві, і залежно від екстралінгвальних чинників перемикається з одного коду на інший. Зауважимо, що, за спостереженнями Л.М. Підкуймухи, батяри теж перемикали коди, зокрема із жінкою вони спілкувалися українською літературною мовою (Підкуймуха, 2020, с. 140), яку, очевидно, уважали престижнішим кодом. Такі приклади зазвичай кваліфікують як реалізацію категорії ввічливості, що, безумовно, заслуговує на лексикографічну фіксацію.

Зазначимо, ремарку *вул.* подекуди подано поряд з іншими «соціальними» ремарками, що відображає взаємодію балаку переважно з мовленням злодіїв і зрідка — з мовленням інших соціальних груп (військових, музикантів, школярів), пор.: *вул., злод. (айнбрех, бруст, гершт, ляфіринда 1, манька, пакші, скіла, скок, сюдемка, цегольник, ценишкосрай, шлямувати; кіндерській балак, брати до млина, робити сіць, зробити скок, сцяну / сцяну робити); злод., вул. (витрих, міхалок, розпорювання, шабри; взяти за фрак, дати фрак); тюр., злод., вул. (висівати); військ., вул. (пака 4); військ., тюр. (стягнути копита); вул., муз. (весло); вул., шк. (афішуватися 3, біха); шк., вул. (цимбергай / цімбергай)* тощо.

Укладачі «Лексикону львівського...» урахували соціолінгвальну інформацію, яку передає наголос, і для відтворення особливостей мовного побуту Львова, його фонетичного портрета зберегли у словнику «львівське» наголоскування (наприклад: *адвокат, подушка, портфель, трамвай, содівий* та ін.).

Отже, метамова лексикографічного опису вможливила деталізовану репрезентацію соціолінгвальної інформації в аналізованих словниках, оприявнюючи соціальну диференціацію мови, що сприяло розв'язанню таких соціолінгвістичних проблем, як мовна ситуація і мовна політика, етномовна ідентичність, мовна варіативність, зумовлена структурою соціуму тощо.

2. СОЦІОЛІНГВІСТИКА І УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

До народної лексикографії, умовно виокремленої в межах народної лінгвістики¹¹, традиційно зараховують словники в найширшому розумінні цього слова, укладачами яких є пересічні мовці. Якщо провести паралель між академічною практичною лексикографією і народною лексикографією, то основні відмінності полягають у тому, що, по-перше, остання не має науково-теоретичного підґрунтя, по-друге, народні словникарі,

¹¹ Уперше про важливість вивчення народної (наївної) лінгвістики, від англ. *folk linguistics* (реакції на мову і розмови про мову пересічних мовців, зокрема інформантів, з якими працює дослідник у польових умовах), як самостійної соціолінгвістичної проблеми заявив Г.М. Генінгсвальд (Hoenigswald, 1966). Узагальнюючи його ідеї, а також ідеї учасників дискусії (Д. Гаймса, Е. Гаугена, Ч.А. Фергюсона, В. Лабова та ін.), В. Брайт констатував, що народні погляди на мову (судження пересічних людей про свою мовну поведінку і мовну поведінку інших) становлять частину мовної ситуації, проте застеріг дослідників від буквального отождоження народних думок із реальною мовною поведінкою (Bright, 1966, p. 13). Докладніше про наївну лінгвістику див. також: (Яворська, 2000, с. 146—148).

на протипагу професійним, не мають філологічної освіти, а фахового лексикографічного підготування і поготів, у народнословникарській діяльності вони спираються на власний мовний досвід та намагаються зімітувати досвід професійних лексикографів. До появи інтернету народну лексикографію зазвичай представляли народнолексикографічні фрагменти з его-текстів (щоденників, мемуарів, листів), звичайні списки слів і народні словники, що їх уклали пересічні мовці — носії певного територіального або соціального діалекту. Натомість розвиток інтернету і, відповідно, електронної комунікації спричинив неабияку активізацію метамовної рефлексії мовців (Crystal, 2005). Дослідники спостерігають розвій інтернет-лінгвістики загалом і народної інтернет-лінгвістики зокрема та визнають їх вивчення перспективним для соціолінгвістики (Crystal, 2005; Thurlow, 2001, p. 287, 289). Уважаємо, що в цьому контексті народна інтернет-лексикографія не становить винятку та заслуговує на дослідження.

Варто наголосити на ще одній тенденції, що характеризує розвиток народної лінгвістики в комп'ютерно-інтернетну добу. На думку науковців, народне і професійне мовознавство взаємодіють. Унаслідок інтенсифікації метамовної рефлексії мовців знання зі сфери професійної лінгвістики переміщуються у сферу повсякденної свідомости, водночас скорочуються зони професійних знань, які були б недосяжними для нефахівців, принаймні на думку останніх.

Що ж найбільше впливає на українську народну лексикографію, трансформація якої відбувається в цифрову епоху, і зумовлює її наближення до професійної лексикографії?

Передусім те, що здобутки української академічної лексикографії стали доступними для вільного онлайн-користування: це і друковані видання в зацифрованому форматі, і повноцінні онлайн-версії словників, серед яких найзапитованіший онлайн-формат СУМа. Для надання лексикографічної інформації про слова української мови (їх словозміну, синонімії, антонімії зв'язки), а також про українські фразеологізми наукові співробітники Українського мовно-інформаційного фонду НАН України створили електронне видання «Словники України» (генеральний реєстр становить 258 тис. одиниць), а згодом — і вебсайт «“Словники України” online» (СУonline).

Задовольнити гостру потребу у «вільнопоширюваних електронних словниках, призначених насамперед для машинного використання — забезпечення повнотекстового пошуку в пошукових системах, побудови комп'ютерних моделей мови, розпізнавання й генерування текстів українською мовою та інших завдань» (Старко, Рисін, 2020, с. 135), були покликані комп'ютерні лінгвістичні проекти гурту R2U. Це, зокрема, проєкт «Російсько-українські словники» (R2U), що охоплює 16 словників загальним обсягом 345 тис. словникових статей, і словник словозміни «Великий електронний словник української мови» (ВЕСУМ), про які у докладнено йдеться у: (Старко, 2017; Старко, Рисін, 2020).

Інтернет-спільнота отримала як вільнодоступні джерела лексикографічної інформації, так і зразки для наслідування. В умовах віртуального спілкування пересічні мовці не лише раз у раз звертаються до словників (і, як не дивно, можуть навіть цього не усвідомлювати, адже словники вбудовані практично в усі сучасні електронні пристрої), а й долучаються до лексикографування. Достатньо згадати про Вікіпедію (wikipedia.org), що, за самовизначенням, є вільною багатомовною онлайн-енциклопедією, мета якої — зробити знання доступними кожному. У створенні народної енциклопедії, як часто називають Вікіпедію, може брати участь будь-який користувач мережі, додаючи власні тексти або редагуючи вже написані, звичайно, за умови дотримання певних вимог. Українська Вікіпедія, що з'явилася 2004 року, сьогодні нараховує понад 1 мільйон статей і має більше 700 тис. зареєстрованих користувачів (<http://surl.li/keus>, дата звернення: 12.11.2023). Як один із супутніх проєктів Вікіпедії невинно розвивається український Вікісловник (<http://surl.li/hcdpf>, дата звернення: 12.11.2023) — багатомовний онлайн-словник довільного наповнення, який має 55573 статті. Він функціонує на тих самих засадах, що й Вікіпедія. Користувачі (звичайні дописувачі та адміністратори) керуються розробленою лексикографічною концепцією, основними принципами якої є однаковість і системність, інтегральність і відповідність загальним лінгвістичним принципам, опора на лексикографічні та літературні джерела (<http://surl.li/ncbkr>, дата звернення: 12.11.2023). Такий підхід до лексикографування дослідники (див., наприклад, Левченко, 2017) визначають як керований варіант народного словникарства.

А як взаємодіє соціолінгвістика і українська народна інтернет-лексикографія?

Проблема соціальної диференціації мови цікавить не лише професійних лексикографів і соціолінгвістів, а й словникарів-аматорів. Сьогодні поширеною стала практика укладання онлайн-словників сленгу, жаргону, неологізмів. Наприклад, в українському сегменті інтернету 2012 року з'явився онлайн-словник «Мислово» (далі — СМ). Слогани цього словника сформульовано так: «Словник, який пишеш ти! Скажи своє слово» і «Не бійтеся писати у словник!» (СМ). Ще у квітні 2021 року словник нараховував понад 5 тис. словникових статей. На його вебсайті зауважено, що це «словник сленгу та сучасної української мови, який творять користувачі. Будь-який відвідувач сайту може додати до словника своє визначення будь-якого слова чи фрази. Мислово прагне бути зручним ресурсом для вивчення та творення сучасної мови» (там само). Відповідно дописувач, зазначивши адресу своєї електронної скриньки, повинен заповнити кілька віконеч, які відповідають структурі словникової статті: «Слово», «Визначення», «Приклад», «Подібні слова» (лише з тих слів, які вже є у словнику), «Ваше псевдо».

Та чи справді цей словник є зручним ресурсом для дослідження української мови? Звичайно, він слугує для соціолінгвістів постійно оновлюваним джерелом емпіричного матеріалу, оскільки дає змогу не так

уточнити реєстр нових слів і словосполук, з'ясувати їх значення, як дізнатися, як їх тлумачать народні лексикографи. На жаль, налаштування словника не дають змоги повною мірою скористатися поданою інформацією, а отже — глибше простежити зв'язок між соціолінгвістикою і народною лексикографією. Малоінформативною є паспортизація народних словників, адже реєструючись, вони повідомляють лише нікнейм. Не використано можливостей функції гіперпосилання, зокрема, як гіперпосилання оформлено винятково нікнейми учасників проєкту, що, напевно, важливо для редакторів сайту, але мовознавці навряд чи матимуть із цього якусь користь. Компоненти сучасного онлайн-словника мають бути оснащені гіперпосиланнями, різноманітними розмітками, статистичним апаратом. Так, модернізація функції «дата написання словникової статті» уможливила б установлення кількості неологізмів, що з'являються у словнику «Мислово» за певний період часу, а також співвіднесення появи неологізмів із соціокультурними процесами. Для соціолінгвістів були б корисними дані про вік, стать, рід занять, освіту учасників проєкту «Мислово», а спеціальні налаштування допомогли б вибудувати кореляції між одиницями субстандартних утворень і соціальними характеристиками народних лексикографів, які одночасно є і носіями сленгу, жаргону, суржику тощо. Поки що ж цей словник — контейнер для накопичення і зберігання субстандартного лексикону зі слабкими механізмами контролю за матеріалом, який надходить: не обмежено можливість подавати словникові статті вже зафіксованих слів чи словосполук, що призводить до появи словникових статей — дублетів; вокабули дозволено писати будь-якою мовою, а у визначеннях — використовувати ненормативну лексику, суржик, «голове, аби у словах проглядалася українська мова:») (СМ, «Умови користування»). У зв'язку із цим дослідники уналежують словник «Мислово» до слабкерованого або навіть некерованого варіанта народної лексикографії (див., наприклад, Левченко, 2017).

Важливою для соціолінгвістів є інформація, отримувана завдяки проєкту «Слово року», який «Мислово» виконує із 2012 року. Слова року, обрані впродовж останнього десятиліття (*Євромайдан, кіборги, блокада, корупція, безвіз, томос, диджиталізація, коронавірус, вакцина, руский военный корабль, иди на х...*), — це показник найбільш значущих змін у житті українського соціуму (політичному, економічному, культурному), трансформацій у системі цінностей суспільства та відзеркалення їх у мові.

Вивчення видозмін у мові під впливом різних соціальних зрушень є актуальним завданням соціолінгвістики, адже унаочнює взаємозв'язок мови і суспільства. Пропонуємо докладніше проаналізувати народне словникарство, бурхливий розвиток якого спостерігаємо безпосередньо в соціальних мережах. Особливо цей процес пожвавився в українському сегменті соціальних мереж із перших днів повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України 2022 року. Зокрема, у фейсбуці в режимі реального часу розгорнулася масштабна картина народної словотворчості, а відтак і народного словникарства, що стало

не тільки миттєвою реакцією на трагічні події в суспільно-політичному, економічному, культурному і духовному житті України, а й однією з форм реалізації мовного спротиву російській збройній агресії.

Наприкінці березня 2022 року у фейсбуці з'явився «Словник сучасної української мови» (далі — ССУМ), у створенні якого брав участь анонімний народний лексикограф, а, можливо, творча група (найбільшими джерелами поширення цього словника стали дописи: <http://surl.li/javgk>, дата звернення: 26.03.2022, Микола Антонюк, фах — звукорежисер кіно й телебачення; <http://surl.li/javit>, дата звернення: 27.03.2022, Ірина Щесюк, фах — автор цифрового контенту). Цілком можливо, що автор чи автори використали «карнавальну маску» народного лексикографа, яка дала змогу поекспериментувати в динамічному та відкритому комунікативному просторі соціальних мереж.

До імпрізованого словника ввійшло кілька неологізмів, зокрема, іменники *арестовлення*, *дебахнулько*, *натівець*, *хітсивня*; дієслова *чорнобайти*, *макронити*, *мамкувати*, *шойгувати*; прислівник *затридні*, а також фразема *завести трактор*¹². Кожен із новотворів ССУМа має свою «сторінку», оформлену як демотиваційний постер. Імпрізований словник наслідує принципи укладання СУМа, принаймні настільки, наскільки їх може осягнути нефахівець. Навряд чи можна говорити про укладання реєстру аматорського словника, радше йдеться про ситуативний або навіть хаотичний характер його формування, цілковито узалежнений від постійно змінюваних екстралінгвальних чинників (зовнішньополітичних обставин, ситуації на фронті російсько-української війни, особливостей внутрішньої інформаційної політики в Україні тощо).

Настанови авторів ССУМа на досягнення візуальної подібності з академічним тлумачним словником, ефекту впізнаваності зреалізовано через аналогічну будову словникової статті. Як і в академічному словнику, словникова стаття у ССУМі має трикомпонентну структуру і складається з вокабули, дефініції та ілюстрації. З-поміж способів формулювання дефініції виокремлюємо: а) розгорнуте тлумачення, напр.: *чорнобайти* — постійно робити те саме не отримуючи іншого результату та дуже страждати через це, пор.: *Я прочорнобайв та знову повернувся до колишньої*; б) наведення синонімів (з означеннями): *арестовлення* — заспокійливе повідомлення, напр.: *Я постійно відправляю своїм родичам арестовлення*.

Упадає в око те, що метамова народного словника малорозроблена. Обсяг лексикографічної інформації мінімальний, зокрема не подано жодних ремарок (граматичних, лексико-семантичних, стилістичних тощо). Тлумачення нечіткі, розмиті, містять просторозмовну лексику, трапляються пунктуаційні та стилістичні помилки. Ілюстративним матеріалом послуговували нашвидкуруч складені речення розмовно-побутового характеру, які наведено після слова *Приклад*. Утім одна зі словникових статей ССУМа не містить ілюстрацій, пор.: *шойгувати* — робити

¹² Тут і далі зберігаємо авторську орфографію, пунктуацію і стилістику.

вигляд на робочому місці, що все йде по плану. Навіть якщо все пливе за російським кораблем.

Прикметно, що ні в тлумаченнях, ні в наведених ілюстраціях немає згадки про російсько-українську війну, активна фаза якої, власне, і стала поштовхом до появи неологізмів і укладання словника. Виняток становлять словникові статті, у яких: 1) дефініцію представлено фразею із семою 'війна' (тлумачення слова *шойгувати* див. вище); 2) ілюстрація містить слова із семою 'війна': *затридні* — поставити собі нереалістичні плани та широко вірити в їх успіх. Приклад: *Ваш план — затридні. Ви дійсно вважали, що захопите усю Україну за три дні?!*; 3) до складу дефініції та ілюстрації ввійшли слова і фраземи із семою 'війна': *мамкувати* — не виконувати простих дій задля збереження власного життя. Слово з'явилося після реакцій багатьох батьків на тривоги та евакуації. Приклад: *Він мамкує та не хоче йти до сховища.*

Народний словник мотивує мовців до розгортання некерованої, стихійної лексикографічної практики й далі.

По-перше, приводом для створення нового демотиватора, допису чи коментаря стає бажання уточнити значення неологізмів із ССУМа чи зафіксувати інше їхнє значення. Множинність варіантів тлумачень, властива народній лексикографії, свідчить про суспільну вагу позначуваних реалій, а також їх емоційне сприйняття в екстремальних умовах повномасштабної війни. Напр.: *макронити* — робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити по суті. Приклад: *Та плювати йому на навчання. Тільки макронить з цього приводу і все!* (ССУМ); *макронити* — робити вигляд, що допомагаєш, але нічого не робити... (<http://surl.li/iuvsg>, дата звернення: 27.03.2022); *макронити* — часто телефонувати і довго вести пустопорожні розмови (з просторів інтернету) (<http://surl.li/jkylg>, дата звернення: 12.06.2022); *макронити* — часто і нав'язливо телефонувати, говорити ні про що без сенсу (<http://surl.li/juwod>, дата звернення: 14.06.2022); *макронити* — говорити по телефону довго і ні про що. Наприклад: *Увечері мені зателефонувала Клава і макронила зі мною години півтори* (<http://surl.li/iuwso>, дата звернення: 05.10.2022); *макронити* — часто дзвонити без користі, довго і безглуздо балакати по телефону (<http://surl.li/klesw>, дата звернення: 12.06.2022).

По-друге, трапляються коментарі, у яких ідеться не тільки про уточнення значення того чи того неологізму, а й про його парадигматичні та епідигматичні (асоціативно-дериваційні) зв'язки чи граматичні характеристики. Це ілюструють фрагменти діалогів: а) (1) *Чорнобаїти* — *робити щось багато разів і отримувати один результат*; (2) *та похідний "прочернобаїти"*; (3) *«Ми провели серію дослідів, результати були чернобаїті.»*; (4) *страждати при цьому, але попри все далі чернобаїти*; (5) *а також "відчорнобаїти", "зачорнобаїти"*) (<http://surl.li/iuvsg>, дата звернення: 27.03.2022)¹³;

¹³ Як бачимо, мовці припускаються орфографічних помилок, що виникли внаслідок українсько-російської міжмовної інтерференції, у написанні обговорюваних слів (*чернобаїті, прочернобаїти* замість *чорнобаїти, прочорнобаїти*).

(6) *А що тоді макронити означає?!); (7) лапшу (макарони) вішати(((; (8) oo,)) згадала)) дякую!))* (<http://surl.li/kfhxk>, дата звернення: 22.01.2023); б) (1) *То іменники, чи дієслова?; (2) макронити і чорнобаїти, зрозуміло, що дієслова. А «затридні» тут без філолога не розберешся. 😊🇺🇦; (3) Як я гадаю, то ближче до іменника, так як нах... до напрямку!; (4) 😊 і перше, і друге — прислівник* (<http://surl.li/javit>, дата звернення: 27.03.2022).

По-третє, народні лексикографи, намагаючись удосконалити словникові статті, прагнуть поєднати тлумачення з елементами етимологічного аналізу. Наприклад, фрагмент допису:

Чорнобаїти — постійно робити те саме, не отримуючи іншого результату і страждати через це. Походить від назви населеного пункту Чорнобаївка під Херсоном, де окупанти вже понад 10 разів розміщували свою техніку та стільки ж разів були розбиті ЗСУ.

Макронити — робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити насправді. Походить від прізвища президента Франції Еммануеля Макрона, який запам'ятався не реальною допомогою, а «занепокоєними» фотосетами з Єлисейського палацу (<http://surl.li/iuwiv>, дата звернення: 10.05.2022).

По-четверте, у фейсбук-користувачів виникає потреба самостійно утворити неологізми за вже відомими моделями та сформулювати тлумачення. Напр.: (1) *Шольцити — обіцяти та маринувати в обіцянках жертву* (<http://surl.li/jkylg>, дата звернення: 12.06.2022); (2) *Пропоную це: МАГАТЕшитися — робити вигляд, що тебе то не стосується. ОРБАНіст — людина, яка за високопарними фразами ховає свій егоїзм. ПОДОЛЯКувати — вести безкінечні перемовини. БАЙДЕНячки — великі обіцянки. ШТОЛЬЦувати¹⁴ — хитрувати, шукати своєї вигоди* (<http://surl.li/javgk>, дата звернення: 26.03.2022).

По-п'яте, дописувачі часто оцінюють мовні факти, висловлюють свої вподобання, що подібне до роботи професійних лексикографів над формуванням реєстру словника. Напр.: (1) *Є цікаві, а решташопопало; (2) Мій ТОП-3 / Чорнобаїти / Затридні / Макронити; (3) и мій); (4) Моє улюблене — МАКРОНИТИ; (5) и моє 🇺🇦* (<http://surl.li/javgk>, дата звернення: 26.03.2022).

Більшість новотворів, зібраних у народному «Словникові сучасної української мови», за межі «наволодсловникового» дискурсу так і не вийшли, пор.: *Саме звідти виникають всі ці просторікування про «зберегти лице Путіна» і «хай Україна поступиться територіями». Саме звідти постійні намагання Європи «макронити» і «валяти Шольца»* (<http://surl.li/jlahy>, дата звернення: 13.06.2022); *Сто днів як орки затридні беруть Київ* (<http://surl.li/nchba>, дата звернення: 04.06.2022); *Якби «Тигроловіє» бачив кожен іноземець — він би зрозумів, чому «затридні» стали неологізмом, а не реальністю* (<http://surl.li/nchbe>, дата звернення: 15.10.2023).

Обмежене вживання новотворів не залишилося поза увагою фейсбук-дописувачів: *І чи ви реально чули у вжитку «макронити», «чорнобаїти»,*

¹⁴ Очевидно, дописувач помилково вживає слова *штольцувати* замість *шольцувати*.

“арестовлення”, “затридні”, чи це радше прикол, який не ввійшов у вжиток? (<http://surl.li/iuvui>, дата звернення: 21.10.2022). До речі, у вже згаданому словнику «Мислово» подано лише два неологізми із ССУМа — одна стаття слова *чорнобаїти* (<http://surl.li/jqpuw>, дата звернення: 27.07.2023) і дві статті слова *макронити* (<http://surl.li/jqpwd>, <http://surl.li/jqrvw>, дата звернення: 27.07.2023). Власне, феномен новотворів ССУМа і полягає в тому, що, з одного боку, їх створено спеціально для словника, а не дібрано безпосередньо із живомовної стихії, а з іншого, — у мовній практиці вони здебільшого стали об’єктом обговорення і джерелом для мовної гри.

Разом із пересічними фейсбук-користувачами до лексикографічної практики активно долучається українська творча інтелігенція — письменники, перекладачі, журналісти, літературні редактори. Можна знайти не один допис, який є мінісловником сучасних новотворів. Так, свій лексикографічний доробок опублікували письменник Володимир Даниленко (<http://surl.li/iuwso>, дата звернення: 05.10.2022), письменниця Неда Неждана (<http://surl.li/iuwey>, дата звернення: 25.07.2022), письменниця і журналістка Анастасія Левкова (<http://surl.li/iywao>), які зафіксували ті неологізми, що ввійшли до активного мовного вжитку, напр.: *бавовна*, *Бавовнятко*, *мобіки*, *приліт*, *пушкіністи*, *чмоня* та ін. Орієнтуючись на свій мовний досвід, Неда Неждана так прокоментувала доповнення до словникового реєстру: «Я б ще додала до нього: “бавовна” — те саме, що хлопок, тобто вибух на росії, але іронічно, а також “красівое” — військові об’єкти рашистів, підбиті ЗСУ, наприклад, палаючі склади військової техніки. І вираз “наші котики” у значенні воїни ЗСУ» (<http://surl.li/iuwey>, дата звернення: 25.07.2022).

Відомі блогери також намагаються зібрати й хоч би мінімально систематизувати неологізми періоду повномасштабної війни, а всі інші аспекти лексикографування свідомо залишають за дужками. Цілком можливо, що надалі вони планують використати такі матеріали у своїй професійній діяльності.

Зауважимо, що блогери, реагуючи на певну подію або на комунікативну поведінку інших фейсбук-користувачів, оформлюють свої дописи у формі статті тлумачного словника. Напр.:

Покидьок — одн., чол., перен., зневажл.

1. *Непридатний до використання, непотрібний залишок чого-небудь; старий мотлох.*

2. *Морально розкладена людина, декласована, злочинний елемент сусільства; непотріб, негідь, потолоч.*

3. *Олексій Арестович* (<http://surl.li/iuvqr>, дата звернення: 13.02.2023).

Безсумнівно, що під час написання цього тексту автор звертався до СУМа, електронна версія якого давно удоступнена для вільного користування. У словниковій статті *покидьок* (СУМ VII, 1976, с. 23) замість дефініції подано перехресне відсилання до іншої словникової статті із заголовним словом у формі множини (див. *покидьки*). Порівняймо:

• *покідьки*, ів., мн. (одн. *покідьок*, *дька*, *ч.*). 1. Непридатні для використання, непотрібні залишки чого-небудь, мотлох, старі речі і т. ін. * У порівняннях. 2. *перен.*, *зневажл.* Морально розкладені люди, декласовані, злочинні елементи суспільства; непотріб, негідь, потолоч. // Уживається в значенні лайливого слова (там само).

Як бачимо, за основу допису взято словникову статтю із СУМа, яка знала деяких коректив: форма однини заголовного слова і, відповідно, його тлумачення заступила форму множини, а семантичну структуру слова доповнено ще однією, третьою, семемою. Такі зміни можна кваліфікувати як трансформацію прецедентного тексту, своєрідну мовну гру, що її підпорядковано меті допису — подати оцінне судження, вплинути на думку значної кількості читачів. Отже, для реалізації комунікативної настанови допису використано структурну одиницю словника в ролі стилістичного засобу.

Проте лексикографійний опис не позбавлений помилок, зумовлених екстралінгвальними чинниками, передусім — особливостями електронного спілкування в соціальних мережах, яке практично не регламентує мовленнєвої поведінки комунікантів, вимагає швидкого реагування на певну новину чи допис іншого користувача, адже інформація миттєво стає неактуальною. Усе це спричиняє появу помилок навіть у мовців із високою мовленнєвою компетенцією, зокрема: 1) відповідно до переінакшеного розташування ремарок *перен.*, *зневажл.*, які використані відразу після вокабули, переносного значення і зневажливого забарвлення набувають усі семми багатозначного слова, зокрема перша і третя (нововведена) семми, а не лише друга, як у словниковій статті СУМа; 2) у тлумаченні замість синонімів *мотлох*, *старі речі*, наведених у СУМі, необачно обрано словосполучку *старий мотлох*, що призвело до утворення плеоназму, порівняймо: *мотлох* — це 'старі речі домашнього вжитку, одяг, ганчір'я тощо' (СУМ IV, 1973, с. 811).

Прикметно, що користувачі соцмережі й далі рефлексують, коментуючи аналізований допис із використанням таких лінгвістичних термінів, як *значення*, *синонім*: 1) *1 і 3 значення об'єднуються словом г...*; 2) *Так і є. Синонім* (<http://surl.li/iuvqr>, дата звернення: 13.02.2023).

У зв'язку із цим постає запитання: куди уналежнити тексти письменників, публіцистів, журналістів — до народної чи професійної лексикографії? Як уже було зазначено, в інтернет-комунікації розмивається межа між народною і професійною лексикографією, а основний критерій розрізнення — наявність або відсутність філологічної освіти — не завжди спрацьовує. Очевидно, для розрізнення варто застосувати інший критерій — фахові компетентності, сформовані під час професійного підготовки лексикографів, і, безперечно, високий рівень мовної компетенції. Крім того, маємо враховувати те, чому відбуваються відхилення від канонічних лексикографійних норм: через нефаховість автора / авторів народного словника чи внаслідок настанови вправного мовця на мовну гру.

Отже, розв'язання проблемного трикутника, вершини якого утворюють українська соціолінгвістика, академічна лексикографія і народне словникарство, потребувало характеристики трьох його сторін.

1. Соціолінгвістика і академіяна лексикографія. Соціолінгвальна інформація, її сприйняття, усвідомлення істотно впливають на українську академіяну лексикографію, що безпосередньо виявляється в макро- і мікроструктурі словників, їхній метамові. Аналіз ідеологічно і соціально маркованого лексикону, що здебільшого охопив формулювання дефініцій, ремаркування, коментування у трьох проаналізованих словниках, демонструє можливості академіяної лексикографії фіксувати й адекватно інтерпретувати мовні одиниці з огляду як на бурхливі зміни в соціокультурному просторі України і світу, так і на факти соціальної біографії мовців. Залучення соціолінгвістичних методів сприяє формуванню науково виваженого словникового реєстру, забезпечує збирання різноманітного емпіричного матеріалу, здатного відобразити все багатство і розмаїття української загальнонародної мови.

Значущим є і зворотний вплив. Лексикографія заклала міцні підвалини для появи й розвитку науки про взаємодію мови і суспільства, адже словник як продукт лексикографії є не тільки лінгвальним, а й соціальним феноменом.

2. Соціолінгвістика і народна лексикографія. Спостереження за народною лексикографієюною практикою користувачів соціальної мережі «Фейсбук» засвідчує, що вони вдаються до лексикографування здебільшого стихійно, емоційно реагуючи на події в суспільно-політичному, економічному і духовному житті соціуму. Метамові проаналізованого народного словника та імпровізованих словникових статей, створених під його впливом, властиві спільні недоліки: обмежений обсяг лексикографієюної інформації (зокрема, немає будь-яких ремарок), розмитість дефініцій, наявність у формулюваннях розмовної лексики, орфографічних і пунктуаційних помилок, розмовно-побутовий характер наведених ілюстрацій тощо. Утім за зовнішнім «карнавалом» народної лексикографії приховано дієвий інструмент, який користувачі фейсбуку успішно використовують в інформаційній війні з російським агресором.

Завдяки народній лексикографії соціолінгвістика має постійний доступ до значних за обсягом, постійно оновлюваних словникових матеріалів, перевага яких, порівняно з академіяною лексикографією, полягає в тому, що вони значно швидше відбивають соціальні настрої, оцінки, прагнення.

3. Академіяна і народна лексикографія насамперед відрізняються метою укладання словників, підходом до лексикографієюного опису, метамовним апаратом. Лексикографієюна практика професійного лексикографа є цілеспрямованою науковою працею, що ґрунтується на системних наукових знаннях, вироблених професійних навичках, натомість народна лексикографієюна практика, яку пересічні мовці здійснюють стихійно, спирається на їхній мовний досвід, а також на філологічні знання, отримані в школі та, можливо, самоосвіта. Професійного і народного лексикографа об'єднує любов до рідного слова і мовне чуття, проте рівень мовної компетенції останніх почасти значно поступається. У зв'язку з появою інтернету народна лексикографія, як, до речі, й академіяна, ак-

тивізувалася. Соціальні мережі створюють сприятливі умови будь-якому користувачеві, як пересічному мовцю, так і філологу, для перевтілення і виконання соціальної ролі народного лексикографа. У такому разі маємо зважати на причини відхилення від загальноприйнятих лексикографічних норм — низька мовна компетенція автора народного словника чи настанова автора на мовну гру, мовне експериментаторство, що можливо за умови високого рівня мовної компетенції.

Проблеми взаємозв'язку мови і соціуму, мови й ідеології, мови і культури, мови й етносу, мови і людини формують та об'єднують соціолінгвістику і лексикографію, чи то академічну, чи то народну. Для всеохопного вивчення мовної ситуації і мовної політики в Україні, ціннісних орієнтацій українського суспільства, українсько-російського білінгвізму, диглосії, мовної компетенції, мовної варіативності та ін. можуть бути залучені матеріали як академічної, так і народної лексикографії, проте цілком зрозуміло, що об'єктивність і неупередженість отриманих результатів безпосередньо узалежнена від того, як упорядковано словники — науково обґрунтовано, методологічно виважено чи хаотично, несистемно й емоційно.

Подальше дослідження взаємодії соціолінгвістики і лексикографії обов'язково спродукує нові дослідницькі ідеї, спрямовані не лише на розвиток цих мовознавчих напрямків, а й на розв'язання актуальних соціальних запитів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЕСУМ — Рисін А., Старко В. (2005—2022). *Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ)*. <https://r2u.org.ua/vesum/> (дата звернення: 10.05.2023).

ЛЛ — Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. (2019). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів: Видавництво Старого Лева.

СМ — *Словник «Мислово»*. (2023). <http://myslovo.com/> (дата звернення: 20.02.2023).

СМТО — Карпіловська Є.А., Козирєва З.Г. (ред.). (2022). *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ століття*. Київ: Інститут української мови НАН України. <http://surl.li/iowtf> (дата звернення: 15.02.2023).

СУМ — Білодід І.К., Горещкий П.І., Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Швидка Н.І., Доценко П.П., ... Головащук С.І. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* (т. IV: І—М; т. VII: Поїхати—Приробляти). Київ: Наукова думка.

СУМД — Гриценко П.Ю., Винник В.О., Гнатюк І.С., Городенська К.Г., Дідун Л.І., Єрмоленко С.Я. ... Цимбалюк-Скопненко Т.В. (ред.). (2017). *Словник української мови: в 11 т.* Додатковий том: у 2 кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

СУМЖ — Жайворонок В.В. (упор., уклад.), Німчук В.В. (ред.). (2016). *Словник української мови*. Київ: ВТС «Просвіта».

СУonline — *«Українські словники» online*. (2001—2023). <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 10.05.2023).

УЖ — Ставицька Л. (2005). *Український жаргон. Словник*. Київ: Критика.

R2U — Рисін А., Старко В., Марченко Ю., Телемко О. та ін. (упор.). (2007—2022). *Російсько-українські словники*. <https://r2u.org.ua> (дата звернення: 10.05.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Брицин В.М. (2004). Соціолінгвістика. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (с. 631). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Вежбицка А. (1993). Антитоталитарный язык в Польше: механизмы языковой самообороны (Р.И. Розина, пер.). *Вопросы языкознания*, 4, 107—125. (Уперше опубліковано 1990).
- Гриценко П.Ю. (2011). «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. С.Я. Єрмоленко, П.Ю. Гриценко, К.Г. Городенська, І.С. Гнатюк, І.А. Самойлова, О.М. Тищенко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко (ред.), *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник* (с. 238—249). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Дубичинский В.В. (1998). *Теоретическая и практическая лексикография*. Вена — Харьков: Wiener Slawistischer Almanach; Харьковское лексикографическое общество.
- Зарецький О.В. (2000). Альтернативний дискурс в УРСР 60—80-х років (до постановки проблеми). *Мовознавство*, 2—3, 66—73.
- Калиновська О.В. (2016). Засоби ідеологізації мовної практики радянського суспільства. *Література та культура Полісся*, 83, 129—139.
- Карпіловська Є.А. (2012). Реакція мови на зміну суспільних стереотипів. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*, 137, 88—91.
- Карпіловська Є.А. (2013). Стратифікація лексики в тлумачному словнику. І.С. Гнатюк, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, С.Я. Єрмоленко, Є.А. Карпіловська, О.Л. Паламарчук ... М.І. Чернишова (ред.), *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові* (с. 133—139). Київ: КММ.
- Карпіловська Є.А. (2017). Роль картотеки «портретів слів» в укладанні словників нового покоління. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 52, 93—109. Warszawa. <https://doi.org/10.11649/sfps.2017.005>
- Карпіловська Є.А., Козирева З.Г. (ред.). (2022). Передмова. Є.А. Карпіловська, З.Г. Козирева, *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ століття* (с. 3—5). Київ: Інститут української мови НАН України. <http://surl.li/iowtf> (дата звернення: 15.02.2023).
- Козирева З.Г. (2021). Динаміка сучасного українського лексикону і стандартизація лексикографічної діяльності (у загальномовних словниках). І.С. Гнатюк (ред.), *Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному відображенні* (с. 35—55). Київ: [е. в.]. <http://surl.li/axelk> (дата звернення: 20.02.2023).
- Коротич К.В. (2017). *Асоціативно-семантичне макрополе «безпека/небезпека» в дискурсі української преси ХХ—ХХІ століть*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
- Коць Т.А. (2018). *Українське слово в пресі кінця ХІХ — початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Ларин Б. (1928). Мовний побут міста. *Червоний шлях*, 5—6, 190—198.
- Левченко О. (2017). Фразеографія й виклики часу: дво- та багатомовні словники порівнянь. *Slawistische Forschungen und Texte 24: Lexikographische Innovation — Innovative Lexikographie* (pp. 113—133). Hildesheim — Zürich — New York: Georg Olms Verlag.
- Масенко Л. (2010). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Масенко Л. (2017). *Мова радянського тоталітаризму*. Київ: Кліо.
- Мацюк Г. (2010). Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. *Мова і суспільство*, 1, 5—20.

- Мінчак Г.Б. (2003). *Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття)* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ. <http://surl.li/qfbgc> (дата звернення: 11.09.2023).
- Паламарчук Л.С. (1967а). Анкета для збирання лексичного матеріалу. *Мовознавство*, 2, 81.
- Паламарчук Л.С. (1967б). Анкета для збирання лексичного матеріалу. *Мовознавство*, 4, 87.
- Підкуймуха Л. (2020). *Мова Львова, або коли й батяри говорили*. Київ: Кліо.
- Радевич-Винницький Я. (2012). Соціолінгвістика і лінгвонаціологія: український варіант взаємодії. *Мова і суспільство*, 3, 31—37.
- Радзівєвська Т.В. (2013). Соціолінгвістика і дискурсологія: сучасні точки перетину. Т.С. Пристайко (сост.), *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках. Материалы VI Международной научной конференции, 22—23 апреля 2013 г.* (с. 256—258). Дніпропетровськ.
- Ренчка І. (2018). *Лексикон тоталітаризму*. Київ: Кліо.
- Ренчка І.Є. (2022). Вербалізація спротиву радянській ідеології в дискурсах І.О. Світличного та Н.О. Світличної. *Українська мова*, 4, 108—127. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2022.04.108>
- Римашевський Ю. (2010). Соціолінгвістика і лінгвокультурологія: спільне та відмінне у підходах до вивчення взаємодії мови та культури. *Мова і суспільство*, 1, 31—37.
- Саплін Ю.Ю. (2007). *Соціолінгвістика і лексична семантика*. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ».
- Сніжко Н.В. (2022). Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*, 3, 3—24. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2022.03.003>
- Соколова С.О. (2017). Культура мови і соціолінгвістика: точки перетину в сучасній Україні. *Культура слова*, 87, 30—39.
- Ставицька Л. (2005а). *Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови*. Київ: Критика.
- Ставицька Л. (2005б). Передмова до другого видання. Л. Ставицька, *Український жаргон. Словник* (с. 19—21). Київ: Критика.
- Старко В. (2017). Комп'ютерні лінгвістичні проекти гурту r2u: стан та застосування. *Українська мова*, 3, 86—100. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2017.03.086>
- Старко В.Ф., Рисін А. (2020). Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ) як засіб NLP для української мови. П.Ю. Гриценко та ін. (ред.), *Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк* (с. 135—141). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Стяжкіна О. (2022). *Смак радянського: їжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х — середина 1980-х років)*. Київ: Дух і літера.
- Таран О. (2016). Лексикографічна розробка соціолектів української мови: стан, проблеми, перспективи. А. Архангельська (гол. ред.), *ХХ—ХХІ століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі* (с. 335—374). Оломоуць: Ун-т ім. Ф. Палацького в Оломоуці.
- Тищенко О., Кульбіда С. (2005). Українська жестова мова глухих як об'єкт лексикографічної параметризації. *Лексикографічний бюлетень*, 12, 37—42.
- Тищенко О. (2007). Питальник для добору зразків жестової мови глухих (фрагмент). *Лексикографічний бюлетень*, 15, 21—30.
- Томіленко Л.М. (2019). Радянізм в українській перекладній лексикографії пост-революційних років: від неологізмів до історизмів. *IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. "Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht". Band 2018* (s. 175—182). München: Readbox Unipress Open Publishing LMU.
- Хобзей Н. (2009). Слова і місто, або місто в словах. Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш, *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (с. 7—43). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

- Хобзей Н. (2019). Слова і місто, або місто в словах. Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш, *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (с. 9—45). Львів: Видавництво Старого Лева.
- Шевельов Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941): Стан і статус* (О. Соловей, пер.). Чернівці: Рута. (Уперше опубліковано 1986—1987).
- Шевельов Ю. (2009). Так нас навчали правильних проізношень. Триптих про мову. *Вибрані праці: у II кн.* (кн. 1: Мовознавство, с. 280—333). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Шумарова Н.П. (2015). *Соціолінгвістика*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Яворська Г.М. (ред.). (1995). *Мова тоталітарного суспільства*. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Яворська Г.М. (2000). *Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада*. Київ.
- Bright W. (1966). Introduction: The Dimensions of Sociolinguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 11—15). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Crystal D. (2005). *A scope of Internet Linguistics*. Paper given online to the American Association for the Advancement of Science meeting, February 2005. Retrieved February 20, 2023 from <http://surl.li/pbnki>
- Ferguson C.A. (1959). Diglossia, *Word*, 15, Issue 2, 325—340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Gumperz J. (2009). The Speech Community. A. Duranti (Ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader* (pp. 66—73). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hoeningwald H.M. (1966). A Proposal for the Study of Folk-Linguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 16—20). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Püschel U. (2006). Lexikographie und Soziolinguistik / Lexicography and Sociolinguistics. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill (Eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* (Vol 3/3, pp. 2461—2473). Berlin — New York: Walter de Gruyter.
- Thurlow C. (2001). The Internet and Language. R. Meisthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 287—289). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Zaslavsky V., Fabris M. (1982). Лексика нерівності — к проблеме развития русского языка в советский период. *Revue des Études Slaves*, 54—3, 387—401.

Статтю отримано 13.09.2023

LEGEND

ВЕСУМ — Rysin, A., & Starko, V. (2005—2022). *Large Electronic Dictionary of Ukrainian (VESUM)*. Retrieved May 10, 2023 from <https://r2u.org.ua/vesum/> (in Ukrainian).

ЛЛ — Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2019). *Lviv lexicon: seriously and jokingly*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).

СМ — *Dictionary “Myslovo”*. (2023). Retrieved February 20, 2023 from <http://myslovo.com/> (in Ukrainian).

СМТО — Karpilovska, Ye.A., & Kozyrieva, Z.H. (Eds.). (2022). *Dictionary of the creative personality language of Ukraine of the second half of the 20th — early 21th century*. Kyiv: Instytut ukrainскоi movy NAN Ukrainy. Retrieved February 15, 2023 from <http://surl.li/iowtf> (in Ukrainian).

СУМ — Bilodid, I.K., Horetskyi, P.I., Buriachok, A.A., Hnatiuk, H.M., Shvydka, N.I., Dotsenko P.P., ... & Holovashchuk, S.I. (Eds.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian*

language: in 11 vols. (Vol. 4: I—M; Vol. 7: Poiikhaty—Pryrobliaty). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

СУМД — Hrytsenko, P.Yu., Vynnyk, V.O., Hnatiuk, I.S., Horodenska, K.H., Didun, L.I., Yermolenko, S.Ya. ... & Tsymbaliuk-Skopnenko, T.V. (Eds.). (2017). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.* Additional volume: in 2 books. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

СУМЖ — Zhaivoronok, V.V., & Nimchuk, V.V. (Eds.). (2016). *Dictionary of the Ukrainian language.* Kyiv: VTS “Prosvita” (in Ukrainian).

СУonline — “Ukrainian dictionaries” online. (2001—2023). Retrieved May 10, 2023 from <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (in Ukrainian).

УЖ — Stavyska, L. (2005). *A dictionary of Ukrainian slang.* Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

RUU — Rysin, A., Starko V., Marchenko, Yu., & Telemko, O. et al. (Eds.). (2007—2022). *Russian-Ukrainian Dictionaries.* Retrieved May 10, 2023 from <https://ruu.org.ua> (in Russian and Ukrainian).

REFERENCES

- Bright, W. (1966). Introduction: The Dimensions of Sociolinguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 11—15). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Brytsyn, V.M. (2004). Sociolinguistics. V.M. Rusanivskyi, & O.O. Taranenko (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (p. 631). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Crystal, D. (2005). *A scope of Internet Linguistics.* Paper given online to the American Association for the Advancement of Science meeting, February 2005. Retrieved February 20, 2023 from <http://surl.li/pbnki>
- Dubichinskii, V.V. (1998). *Theoretical and practical lexicography.* Vienna — Kharkov: Wiener Slavistischer Almanach; Kharkovskoe leksikograficheskoe obshchestvo (in Russian).
- Ferguson, C.A. (1959). Diglossia, *Word, 15, Issue 2*, 325—340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Gumperz, J. (2009). The Speech Community. A. Duranti (Ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader* (pp. 66—73). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hoenigswald, H.M. (1966). A Proposal for the Study of Folk-Linguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 16—20). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Hrytsenko, P.Yu. (2011). A word beyond the dictionary: the vocabulary register as a problem of the modern explanatory lexicography. S.Ya. Yermolenko, P.Yu. Hrytsenko, K.H. Horodenska, I.S. Hnatiuk, I.A. Samoilova, O.M. Tyshchenko, & T.V. Tsymbaliuk-Skopnenko (Eds.), *Ukrainian Lexicography at the Common-Slavic Context: Theory, Practice, Typology. Larysa Hryhorivna Skrypnyk* (pp. 238—249). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kalynovska, O.V. (2016). Means of ideologizing the language practice of Soviet society. *Literature and culture of Polissya, 83*, 129—139 (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2012). Reaction of language to change of public stereotypes. *Scientific Notes of NaUKMA. Philology (Linguistics), 137*, 88—91 (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2013). Lexis stratification in an explanatory dictionary. I.S. Hnatiuk, K.H. Horodenska, P.Yu. Hrytsenko, S.Ya. Yermolenko, Ye.A. Karpilovska, O.L. Palamarchuk ... & M.I. Chernyshova (Eds.), *Ukrainian and Slavic explanatory and translation lexicography. Leonid Sidorovich Palamarchuk* (pp. 133—139). Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2017). The role of “portraits of words” card index in the compiling of new generation dictionaries. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 52*, 93—109. Warszawa. <https://doi.org/10.11649/sfps.2017.005> (in Ukrainian).

- Karpilovska, Ye.A., & Kozyrieva, Z.H. (Eds.). (2022). Preface. Ye.A. Karpilovska, & Z.H. Kozyrieva, *Dictionary of the creative personality language of Ukraine of the second half of the 20th — early 21st century* (pp. 3—5). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Retrieved February 15, 2023 from <http://surl.li/iowtf> (in Ukrainian).
- Khobzei, N. (2009). Words and the city, or the city in words. N. Khobzei, K. Simovych, T. Yastremska, & H. Dydyk-Meush, *Lviv lexicon: seriously and jokingly* (pp. 7—43). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Khobzei, N. (2019). Words and the city, or the city in words. N. Khobzei, O. Simovych, T. Yastremska, & H. Dydyk-Meush, *Lviv lexicon: seriously and jokingly* (pp. 9—45). Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).
- Korotych, K.V. (2017). *The associative-semantic macrofield “security/danger” in the discourse of the Ukrainian press of the twentieth and twenty-first centuries*. Kharkiv: Kharkiv Historical-Philological Society (in Ukrainian).
- Kots, T.A. (2018). *Ukrainian word in the press at the turn of the XIX — and early XXI centuries: the dynamics of the literary norm*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kozyrieva, Z.H. (2021). Register of vocabulary and general language lexicographical standard. I.S. Hnatiuk (Ed.), *The dynamics of lexical and phraseological systems of the Ukrainian language in lexicographic representation* (pp. 35—55). Kyiv: [e. v.]. Retrieved February 20, 2023 from <http://surl.li/axelk> (in Ukrainian).
- Larin, B. (1928). The language life of the city. *The Red Way*, 5—6, 190—198 (in Ukrainian).
- Levchenko, O. (2017). Phraseography and the challenges of time: bilingual and multilingual dictionaries of comparisons. *Slawistische Forschungen und Texte 24: Lexikographische Innovation — Innovative Lexikographie* (pp. 113—133). Hildesheim — Zürich — New York: Georg Olms Verlag (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2010). *Essays on sociolinguistics*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademii” (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2017). *The language of Soviet totalitarianism*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).
- Matsiuk, H. (2010). Modern sociolinguistics: theory development trends and tasks. *Language and society*, 1, 5—20 (in Ukrainian).
- Minchak, H.B. (2003). *Connotative semantics of the modern ideologically marked nominative units (in Ukrainian press of the 1990s of the XX century)* [Abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences]. Kyiv. Retrieved September 11, 2023 from <http://surl.li/qfbc> (in Ukrainian).
- Palamarchuk, L.S. (1967a). Questionnaire for collecting lexical material. *Linguistics*, 2, 81 (in Ukrainian).
- Palamarchuk, L.S. (1967b). Questionnaire for collecting lexical material. *Linguistics*, 4, 87 (in Ukrainian).
- Pidkuimukha, L. (2020). *The language of Lviv, or when the batiars spoke*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).
- Püschel, U. (2006). Lexikographie und Soziolinguistik / Lexicography and Sociolinguistics. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, & P. Trudgill (Eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* (Vol 3/3, pp. 2461—2473). Berlin — New York: Walter de Gruyter (in German).
- Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2012). Sociolinguistics and linguonatology: the Ukrainian variant of interaction. *Language and society*, 3, 31—37 (in Ukrainian).
- Radziievskia, T.V. (2013). Sociolinguistics and discourse studies — contemporary intersections. T.S. Prystaiko (Ed.), *Lexical and grammatical innovations in modern Slavic languages. Proceedings of the VI International scientific conference, April 22—23, 2013* (pp. 256—258). Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
- Renchka, I. (2018). *The Lexicon of Totalitarianism*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).
- Renchka, I.Ye. (2022). Verbalization of opposition to Soviet ideology in the discourses of I.O. Svitlychnyi and N.O. Svitlychna. *Ukrainian language*, 4, 108—127. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.108> (in Ukrainian).

- Rymashevskiy, Yu. (2010). Sociolinguistics and linguocultural studies: common and divergent features in approaches to studying interaction of language and culture. *Language and society*, 1, 31—37 (in Ukrainian).
- Saplin, Yu.Yu. (2007). *Sociolinguistics and lexical semantics*. Zaporizhzhia: HU “ZIDMU” (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (1998). *The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900—1941). Its state and status* (O. Solovei, Trans.). Chernivtsi: Ruta. (Original work published 1986—1987) (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2009). So we were taught the correct pronunciation. A triptych about language. *Selected works: in 2 vols.* (Vol. 1: Linguistics, pp. 280—333). Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Shumarova, N.P. (2015). *Sociolinguistics*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet” (in Ukrainian).
- Snizhko, N.V. (2022). Concepts of the newest explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexigraphy. *Ukrainian language*, 3, 3—24. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.003> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2017). Culture of language and sociolinguistics — the points of intersection in modern Ukraine. *Culture of the word*, 87, 30—39 (in Ukrainian).
- Starko, V. (2017). Computational linguistics projects of the r2u team: present state and applications. *Ukrainian language*, 3, 86—100. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2017.03.086> (in Ukrainian).
- Starko, V., & Rysin, A. (2020). Large Electronic Dictionary of Ukrainian (VESUM) as an NLP tool for the Ukrainian language. P.Yu. Hrytsenko et al. (Eds.), *The Galaxy of Word. To Halyna Makarivna Hnatiuk* (pp. 135—141). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Stavytska, L. (2005a). *Argot, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Stavytska, L. (2005b). Preface to the second edition. L. Stavytska. *Argot, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language* (pp. 19—21). Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Stiazhkina, O. (2022). *The Taste of the Soviet: Food and Eaters in the Art of Life and the Art of Cinema (mid-1960s — mid-1980s)*. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Taran, O. (2016). Lexicographic description of Ukrainian sociolects: state, problems, prospects. A. Arkhanhelska (Ed.), *XX—XXI centuries: genre-style and linguistic metamorphoses in the Ukrainian language and literature* (pp. 335—374). Olomouts: Palatsky University (in Ukrainian).
- Thurlow, C. (2001). The Internet and Language. R. Meisthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 287—289). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Tomilenko, L.M. (2019). Sovietisms in the Ukrainian translation lexicography of post-revolutionary years: from neologisms to historicisms. IX. *Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. “Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”*. Band 2018 (s. 175—182). München: Readbox Unipress Open Publishing LMU (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O., & Kylbida, S. (2005). Ukrainian sign language of the deaf as an object of lexicographic parameterization. *Lexicographic bulletin*, 12, 37—42 (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O.M. (2007). Questionnaire for selecting samples of sign language for the deaf (excerpt). *Lexicographic bulletin*, 15, 21—30 (in Ukrainian).
- Wierzbicka, A. (1993). Antitotalitarian language in Poland: Some mechanisms of linguistic self-defense (R.I. Rozina, Trans.). *Issues in Linguistics*, 4, 107—125. (Original work published 1990) (in Russian).
- Yavorska, H.M. (Ed.). (1995). *The language of a totalitarian society*. Kyiv: Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy (in Ukrainian, Russian).
- Yavorska, H.M. (2000). *Prescriptive linguistics as discourse. Language. Culture. Power*. Kyiv (in Ukrainian).

- Zaretskyi, O.V. (2000). Alternative discourse in the Ukrainian SSR in the 60s and 80s (statement of the problem). *Linguistics*, 2–3, 66–73 (in Ukrainian).
- Zaslavsky, V., & Fabris, M. (1982). Lexicon of inequality — on the problem of Russian language development during the Soviet period. *Revue des Études Slaves*, 54–3, 387–401 (in Russian).

Received 13.09.2023

Iryna Braha, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: iibraha17@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6903-0409>

SOCIOLINGUISTIC PHENOMENA IN CONTEMPORARY UKRAINIAN DICTIONARIES

The article deals with the problem of interaction between sociolinguistics and lexicography focusing on the relationships between sociolinguistics and the Ukrainian academic lexicography, sociolinguistics and Ukrainian folk lexicography, and briefly considering the problem of interaction between academic and folk lexicography.

Sociolingual information, its perception and awareness have a significant impact on the Ukrainian academic lexicography, which is directly revealed in the macro- and micro-structure of dictionaries and their metalanguage. The analysis of the ideologically and socially marked lexicon demonstrates the capabilities of academic lexicography to record and adequately interpret linguistic units, taking into account the rapid changes in the sociocultural space of Ukraine and the world, and the facts of the social biography of speakers. The use of sociolinguistic methods contributes to the formation of a scientifically balanced vocabulary register, ensures the collection of various empirical material capable of reflecting the richness and diversity of the Ukrainian vernacular.

Observations of the folk lexicographic practice exercised by Facebook users tells us they resort to lexicography unconsciously, directly responding to events in the socio-political, economic and spiritual life of society. However, behind the external “carnival” of folk lexicography lies an effective tool ordinary Facebook users successfully use in the information war against the Russian aggressor.

For a comprehensive study of the linguistic situation and language policy in Ukraine, the value orientations of Ukrainian society, Ukrainian-Russian bilingualism, diglossia, language competence, language variation, etc. both materials from academic and folk lexicography can be used, but it is quite clear that the objectivity and impartiality of the results obtained directly depend on how the dictionaries are compiled — in a scientifically sound, methodologically balanced manner or in a chaotic, unsystematic and emotional way.

Keywords: *Ukrainian sociolinguistics, academic lexicography, folk lexicography, ideologically marked vocabulary, socially marked vocabulary.*